

З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ О. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО: ЛИСТИ Г. Л. БЕРЛЮ

Одними з найважливіших джерел про життя і діяльність науковців, діячів культури, політичного і громадського життя України, про історію країни і часу, в якому вони жили, являються епістолярні джерела*.

Незважаючи на суб'єктивний характер наведеної в них інформації, епістолярні джерела, як результат творчої діяльності людини, розкривають її інтелектуальний світ, індивідуальний життєвий досвід, взаємовідносини з іншими людьми й навколишнім світом.

Відомий історик, археограф і громадський діяч Олександр Матвійович Лазаревський високо оцінював інформаційний потенціал епістолярних джерел, які, на його думку, сприяють розкриттю внутрішнього світу людей минулих віків. Він опублікував велику кількість приватних листів, хронологічні межі яких охоплюють XVIII–XIX ст. Вчений здійснив значний внесок у розробку методики їх публікації¹.

Серед опублікованих вченим епістолярних джерел знаходяться листи відомих вчених О.М.Бодяньського і М.І.Костомарова, адресовані безпосередньо йому². Цими листами була започаткована публікація епістолярної спадщини О.М.Лазаревського.

Грунтовне дослідження і публікація епістолярної спадщини вченого розпочалися у 20-рр. XX ст. під час підготовки і відзначення 25-річчя його смерті. У 1926 р. дочка історика, К.Лазаревська, опублікувала листи до батька історика і археографа О.М.Бодяньського. Наступного року вийшла стаття етнографа Г. Житецького, в якій опубліковано й досліджено листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова³.

Велика збірка листів з епістолярної спадщини вченого побачила світ у 1927 р. у другому томі “Українського археографічного збірника”. До нього увійшло листування родини Лазаревських та листи Олександра Матвійовича до рідних і близьких, листування з відомими вченими і громадськими діячами⁴.

Листи Олександра Матвійовича до історика, громадського діяча, відомого збирача українських писемних пам'яток О.І.Ханенка опублікував у 1928 р. Б.Шевелів з авторською передмовою і коментарями⁵.

Багато років вчені не публікували і не досліджували епістолярну спадщину О.М.Лазаревського. Лише у 2001 р. були опубліковані листи історика В.О.Мякотіна до Олександра Матвійовича із вступом та коментарями В.І.Воронова⁶.

У 2004 р. М.В.Семенцовим була опублікована збірка листів кубанського фольклориста А.Д.Бигдая, до якої увійшов і його лист до О.М.Лазаревського⁷.

Незважаючи на зазначені публікації листів з епістолярної спадщини вченого, значна їх кількість залишається неопублікованими. Серед них і листи Ганни Львівни

* До епістолярних джерел належать приватні листи. Службове, дипломатичне і комерційне листування являється однією з форм діловодства. Див.: Эпистонология // Специальные исторические дисциплины. – К., 1992. – С.307.

Берло, які Олександр Матвійович отримав у 1899 р. на схилі свого життя, коли йому виповнилося 65 років.

Народився О.М.Лазаревський 8 червня 1834 р. (за ст.ст.) у с. Гирявка* Чернігівської губернії, поблизу м. Конотопа у небагатій дворянській родині козацького походження. Освіту він отримав у Конотопському повітовому училищі (1844–1846), 2-й Петербурзькій гімназії (1850–1854) і на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1854–1858), який він закінчив із ступенем кандидата⁸.

Після закінчення університету Олександр Матвійович рік працював у Петербурзі на різних посадах: канцеляристом Санкт-Петербурзького губернського правління, колезьким секретарем по відомству Міністерства народної освіти. З 1861 р. його служба і громадська діяльність проходила в Україні і була пов'язана переважно з ліберальними реформами, які проводилися в Російській імперії у 60–80 рр. XIX ст. О.М.Лазаревський вважав їх великими і взяв безпосередню участь у реалізації селянської та судової реформ, а також у діяльності земств⁹.

Завдяки наполегливій, невтомній праці, кришталевій чесності і непідкупності він досяг значних успіхів на службі у судових органах як товариш (заступник) голови Київського окружного суду та член Київської судової палати у чині статського радника. За відмінну службу у судових органах його було нагороджено трьома царськими орденами¹⁰.

Службову і громадську діяльність вчений успішно поєднував з науковою, опублікувавши за життя більше 400 наукових праць з історії України. Своїми дослідженнями, в основі яких була значна джерельна база, він здійснив поворот від романтичного козакофільства до вивчення різних станів українського суспільства XVII–XIX ст., в чому мав цілий ряд послідовників.

О.М.Лазаревський започаткував дослідження соціально-економічної історії Української козацької держави, яка існувала у другій половині XVII–XVIII ст. Він називав її Старою Малоросією, щоб відрізнити від території, яка під назвою “Малоросія” у XIX ст. стала невід’ємною частиною Російської імперії.

Вчений опублікував велику кількість актових документів, мемуарів, епістолярію, літописів, матеріалів сімейних архівів та історико-статистичних документів, ввівши їх до наукового обігу, розширивши джерельну базу вивчення історії України. Він розробив методичні засади практичної археографії, постійно вдосконалював правила публікації документів, приділяючи велику увагу критичній оцінці документальних джерел.

Олександр Матвійович започаткував дослідження в Україні таких спеціальних історичних дисциплін, як бібліографія, історіографія, дипломатика та сфрагістика, продовжив вивчення проблем генеалогії, розробивши критичний підхід до оцінки родовідних легенд**.

* Тепер це село перейменоване у Шевченкове і знаходиться у Конотопському районі Сумської області.

** Про життя, наукову і громадську діяльність О.М.Лазаревського більш докладно див.: Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902. Матеріали до біобібліографії. – К., 1994. – С.23–26, 55–78; Воронов В.І. Місце О.М.Лазаревського в українському історіографічному процесі // Осягнення історії. – Зб. праць на пошану проф. М.П.Ковальського. – Острог–Нью-Йорк, 1999. – С.211–228; Герасименко Н.О. Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // Український історичний журнал. – 2004. – №4. – С.90–102; №5. – С.16–35.

Проблемам генеалогії вчений присвятив значну кількість праць. Це, насамперед, “Очерки старейших дворянских родов Черниговской губернии”, а також серії нарисів під загальною назвою “Очерки малороссийских фамилий” і “Люди Старой Малороссии”¹¹.

У своїх історико-генеалогічних дослідженнях вчений прагнув до всебічного і об’єктивного висвітлення діяльності козацької старшини на основі наявних документальних джерел. Він не вважав ці дані остаточними: вони повинні доповнюватися дослідниками чи нащадками родів козацької старшини новими документальними матеріалами, що дають можливість більш об’єктивно оцінити діяльність козацької старшини. Про це він писав у 1879 р. у листі до історика Г.Милорадовича: “...был бы очень рад если бы потомки моих героев дополняли мои очерки сведениями из семейных архивов, которые за редкими исключениями остаются для меня неизвестными”¹².

Значну увагу приділяв вчений критичному аналізу документів, які нащадки козацької старшини відповідно до царської “Грамоти на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства”, виданої 21 квітня 1785 р., представляли на доказ своїх прав на російське дворянство. У своєму прагненні довести древність і благородство свого роду вони не гребували підробкою документів. О.М.Лазаревський зазначав, що підробок “исторических документов ради корысти в Малороссии было множество. Сочинялись они главным образом в конце XVIII в. для доказательства дворянства”¹³.

Опубліковані вченим історико-генеалогічні розвідки, які висвітлювали діяльність деяких представників козацької старшини у непривабливому світлі, викриття ним сфальсифікованих документів нащадків козацької старшини, викликали у них негативну реакцію. У листі до Г.Милорадовича від 26 жовтня 1890 р. Лазаревський писав: “Покойный Галаган пять лет не говорил со мною за сведения о его предке.” Пізніше Галаган сам почав розмову з Олександром Матвійовичем і відверто заявив, що “фактов противного представить не может”. А “без фактов, – як зазначав учений у згаданому листі, – могу лишь пожимать плечами”¹⁴.

За змістом матеріалу до історико-генеалогічних розвідок певною мірою можна віднести і статтю О.М.Лазаревського про рід Берлів, опубліковану у 1899 р. у журналі “Киевская старина”. Вона являє собою публікацію документа під назвою “Духовное завещание переяславского судьи Ивана Берла. 1717 г.” з ґрунтовною авторською передмовою і короткими коментарями¹⁵.

У “Передмові” вчений провів історико-генеалогічне дослідження роду Берлів і проаналізував їх родовідну легенду, зазначивши при цьому, що деякі представники козацької старшини на підтвердження “благородного” походження своїх предків не обмежувалися лише гетьманськими універсалами або іншими документами козацької доби, а розпочинали свої родоводи навіть від “римлян”¹⁶.

На підтвердження своєї думки Олександр Матвійович навів цитату з родовідної легенди Берлів, в якій з посиланням на польських істориків зазначалося, що герб їх роду, на якому зображено зубра, походить від римлян. У 155 р. цей герб потрапив у Валахію, де став фамільним гербом знатних сімей. У легенді наведені також дані про виникнення прізвища Берлів і про “благородне” походження їх роду. Йшлося про

врятування одним із воїнів волоського господаря Тимши, який прийшов на допомогу польському війську у 1440 р. під час польсько-турецької війни, польського короля у битві під Белградом. За це воїн був нагороджений золотим берлом (скіпетром), отримав прізвище Берла, а також польське шляхетство і рицарство¹⁷.

У родоводі Берлів були названі відомі особи з їх роду, які займали поважні посади у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій і в Українській козацькій державі. О.М.Лазаревський, володіючи частиною архіву Берлів, встановив значні неточності і фальсифікації у їх родовідній легенді, тому зазначив, що нащадки роду, коли складали родовід “многое уже забыли из жизни своих “дедов”, а о многом не хотели вспоминать”¹⁸.

У “Передмові” вчений проаналізував духівницю Івана Берла, вороньківського сотника (1696–1706) та переяславського полкового судді (1707–1711), і використав її в історико-генеалогічному дослідженні роду Берлів, приділивши значну увагу життю та діяльності найвідомішого з їх роду – переяславського та бориспільського єпископа Арсенія Берла.

Відзначивши внесок єпископа у заснування Переяславського духовного училища, Олександр Матвійович зазначив при цьому, що частину своїх коштів Арсеній Берло віддав не на справи єпархії, яку очолював, а на придбання церковного начиння, яке подарував Києво-Печерській лаврі. Крім того, у 1741 р. він пожертвував на позолоту лаврської дзвіниці тисячу червінців, значну на той час суму, що свідчило про немалі прибутки єпископа навіть у небагатій Переяславській єпархії, а також про значно більше піклування його про лавру, ніж про потреби власної єпархії¹⁹.

До такого висновку вчений прийшов на підставі свідчення П.Левицького, дослідника історії Переяславського духовного училища та семінарії, який зазначав, що єпископ і монастир не могли утримувати семінарію власним коштом. Тому Арсеній Берло обклав церкви і духовенство податками на її користь²⁰.

Стаття О.М.Лазаревського викликала неоднозначну реакцію у нащадків роду. Представниця цього роду, Ганна Львівна Берло, 10 січня 1899 р. написала вченому листа. Про авторку листа відомо небагато. Народилася вона 5 вересня (за ст.ст.) 1859 р. у м.Воронькові Переяславського повіту Полтавської губернії*. Батько її Лев Антонович, належав до козацько-старшинського роду Берлів. У спадок він отримав сто десятин** землі у м.Воронькові, гай, садибу з будинком і садом. Навчався у 2-й київській гімназії. Одружившись, він з сім'єю проживав спочатку у м.Воронькові, а потім вони переїхали до м.Кременчуга, де Лев Антонович помер у 28 років від туберкульозу. Його вдова з дочкою і сином повернулася до м.Воронькова, де незабаром удруге вийшла заміж за вороньківського попа Г.П.Міщенка²¹.

У 1868 р., коли Г.Л.Берло виповнилося 9 років, її відвезли до Бориспільського пансіону фон-Кремера, де вона готувалася до вступу у гімназію. Незабутні враження в той час справили на неї відвідини пансіону відомим вченим і громадським діячем

* Нині це село Бориспільського району Київської області.

** У XIX ст. в Російській імперії десятина дорівнювала 1,09254 гектара. – Див.: Шостьин Н.А. Очерки истории русской метрологии. – М., 1975. – С.174.

П.П.Чубинським, який, гуртуючи дітей, організовував вистави та інші культурно-масові заходи²².

У серпні 1870 р. мати відвезла Г.Л.Берло до Києва, де вона склала вступні іспити до 2 класу Міністерської гімназії і стала в ній однією з кращих учениць. Гімназію вона закінчила у 1876 р. із золотою медаллю²³.

Того року в гімназії звільнилася посада класної дами і дирекція запропонувала її Ганні Львівні. Дівчина мріяла навчатися далі на медичних курсах, але через складні матеріальні труднощі, пов'язані зі смертю матері і втратою маєтності у м.Воронькові, змушена була погодитися на пропозицію дирекції. Через два роки, у вересні 1878 р., вона вже працювала у гімназії на посаді вчительки російської мови. Крім того, Ганна Львівна підробляла ще й приватними уроками²⁴.

З 1881 по 1904 рр. Г.Л.Берло за сумісництвом працювала також у приватній гімназії В.М.Ващенко-Захарченко (згодом О.Т.Дучинської). До своєї роботи вона ставилася відповідально, займалася самоосвітою, постійно вдосконалювала свої знання. Ганна Львівна відвідувала публічні лекції професорів М.П.Дашкевича з історії французької, німецької та англійської літератури, В.М.Малініна з історії російської мови та літератури. Володіючи російською, українською та польською мовами вона почала вивчати також англійську та італійську²⁵.

Г.Л.Берло давно цікавилася історією свого роду і збирала матеріали про одного з найвідоміших його представників – переяславського і бориспільського єпископа Арсенія Берла. У 1902 р. вона завершила своє дослідження про єпископа. Проте того ж року застудилася і захворіла на плеврит. За порадою лікарів вона виїхала на лікування за кордон – до Австрії та Німеччини. Під час її перебування за кордоном на засіданні історичного товариства Нестора-Літописця було прийнято рішення про оголошення 20 квітня 1903 р. доповіді Ганни Львівни “Арсений Берло-єпископ Переяславский и Бориспольский”. За відсутності доповідача доповідь на засіданні товариства зачитав В.І.Щербина²⁶.

Члени товариства висловили ряд критичних зауважень, виявили фактичні помилки і значні недоліки у праці, що змусило Г.Л.Берло доопрацьовувати її. У цьому їй допоміг професор С.Г.Голубев, за що вона висловила йому щире подяку у праці, яка була опублікована у 1903 р. у виданні товариства – “Чтениях в историческом обществе Нестора-Летописца”. У наступному 1904 р. вона вийшла окремим виданням²⁷.

У розвідці про єпископа Арсенія Ганна Львівна використала і працю О.М.Лазаревського “Из семейной хроники Берлов” з посиланням на неї, без будь-яких критичних зауважень. Лише цитуючи родовідну легенду Берлів авторка опустила той текст, де наведено відомості про походження герба роду від римлян. А навівши відомості про польське шляхетство Берлів, зазначила лише, що не береться судити про достовірність цих відомостей²⁸.

У 1904 р. стан здоров'я Ганни Львівни погіршився. Хвороба прогресувала. До неї приєдналися туберкульоз і хвороба серця. Це змусило її залишити роботу за сумісництвом у гімназії Дучинської. Проте, вона погодилася на пропозицію дирекції Міністерської гімназії, де продовжувала працювати, підготувати підручник з російської граматики. Підручник було підготовлено і Г.Л.Берло отримала на його видання 300 рублів субсидії²⁹.

Протягом багатьох років Ганна Львівна співпрацювала з редакцією журналу “Киевская старина”. Вона складала картки для словника української мови, який упорядкував і видав у 4-х томах у 1907–1909 рр. Б.Д.Грінченко³⁰.

У буремний 1917 р. вона продовжувала працювати у Міністерській гімназії, де крім російської викладала ще й українську мову. У 1918 р. вона підготувала підручник з української граматики, але з виданням його через революційні події та громадянську війну, їй не пощастило³¹.

У 1919 р. через хворобу очей Ганна Львівна була змушена залишити роботу в гімназії. Значно погіршився її матеріальний стан. Гроші, зароблені нею за роки викладання у гімназіях, пропали на ощадній книжці. Вона втратила помешкання, де жила раніше. Крім того, її обікрали³².

Того ж 1919 р. Г.Л.Берло влаштувалася на роботу в Комісію словника живої української мови, а також науковим співробітником комісії біографічного словника діячів України при Всеукраїнській академії наук³³. В особистій справі Ганни Львівни зазначено, що з 1917 р. вона була членом Всеросійської профспілки «Работпроса», а у графі «Матеріальний стан», що майна вона не має і працює в Академії наук без платні. У січні 1922 р. після скорочення штатів, Г.Л.Берло була переведена з штатної посади на нештатну. Як видно з посвідчення, виданого їй 27.06.1924 р., Ганна Львівна продовжувала працювати на цій посаді. У 1926–1928 рр. вона являлася позаштатним співробітником Комісії Лівобережної України.

У 1928 р. Ганна Львівна написала мемуари, в яких згадала і епізод свого життя, пов’язаний з О.М.Лазаревським, який почала з того, що вчений, на її думку, “дуже негативно, навіть вороже ставився до української старшини”, вважав, що вони “дбали тільки за свою користь”. Г.Л.Берло погоджувалася, що “деякі підвалини такого погляду були у Лазаревського, бо дійсно більшість козацької старшини не стояла на високому рівні”. Проте, вона не сприймала критичну оцінку діяльності її предків. Тому стаття вченого про рід Берлів справила на неї “огидливе враження”³⁴.

Вона вважала, що вчений чимало наплутав у документі про походження роду Берлів, що він обляпував брудом “в злостивому і глузливому тоні” переяславських “панів” Берлів. Неприязнь у неї викликало і те, що слово “пани” Олександр Матвійович бере у лапки³⁵, хоча це було, очевидно, зроблене вченим через українське звучання слова у російському тексті статті.

У Г.Л.Берло викликало роздратування ряд висловлювань вченого. За “гидкий, нічим не обґрунтований натяк” вона вважала його слова про те, що Берли “многое забыли, о многом не хотели вспоминать”. Її невдоволення викликали і вислови Олександра Матвійовича про найвідомішого з Берлів – переяславського і бориспільського єпископа Арсенія Берла, про його чималі прибутки у небагатій єпархії і про те, що він більше піклувався про лавру, ніж про свою єпархію³⁶.

У мемуарах йдеться і про наслідки написаного Г.Л.Берло О.М.Лазаревському “широкого й досить гострого листа”, який вона направила до редакції журналу “Киевская старина”, де, на її думку, редактором вважався В.П.Науменко, але “Лазаревський грав першої скрипки”³⁷.

Своїм листом, як видно з її мемуарів, Ганна Львівна прагнула довести, що у цитованому вченим у статті документі, який Берли представили для доказу своїх прав

на дворянство, Олександр Матвійович зробив помилки, а також те, що І.Берло розбагатів чесним шляхом, одержавши землю за службу і завдяки трьом своїм шлюбом. Проте вона не могла підтвердити це документально через втрату документів у редакції журналу “Киевская старина.” Тому, записала вона у мемуарах, і через багато років заочно полемізуючи з О.М.Лазаревським: “Ви можете писати, що Вам завгодно, і обляпувати брудом людей, які давно вмерли і не можуть відповісти Вам так, як слід”³⁸.

Листа Г.Л.Берло було прочитано на засіданні редакції журналу “Киевская старина”. Враження від нього авторка передала у своїх мемуарах: “Чесна компанія обурилась. Де ж пак! Лазаревський значна судова персона, перед ним лебезують, а тут якась вчителька дозволяє собі таке писати! Люди рабської психології не могли припустити, що людина, яка не має високої ранги і не має за спиною чоловіка значного становища, зважиться висловити свою думку сміливо й вільно, не дивлячись на персони”³⁹.

Отже, для Г.Л.Берло О.М.Лазаревський був лише значною судовою персоною, а не відомим істориком, автором більше 400 наукових праць. Проте вона, ймовірно, багатьох праць Олександра Матвійовича не читала і про його внесок в історичну науку не знала. Тому слова вченого, які він сказав на засіданні редакції журналу після прочитання її листа, що Ганна Львівна “хорошо пишет”, вона трактувала по-своєму: ніби Олександр Матвійович “зрозумів, що переборщив у своїх нападах на Берлів”⁴⁰.

Проте слова О.М.Лазаревського свідчили, що він в цілому позитивно сприйняв гострі, критичні зауваження Г.Л.Берло і був готовий до наукової полеміки з нею. Крім того, Олександр Матвійович був не тільки вченим, але ще й заступником редактора журналу “Киевская старина”. Тому, ймовірно, прагнув розпочати наукову дискусію на сторінках журналу, що привернуло б до нього увагу громадськості, підняло б його престиж. Тому у листі до Ганни Львівни, зміст якого вона передає у своїх мемуарах, він зазначив: “мне очень жаль, что я Вас так обеспокоил своей статьей и если Вам угодно возражать на нее, то страницы “Киев. Стар.” для Вас открыты”⁴¹.

У мемуарах Г.Л.Берло зазначила, що на лист О.М.Лазаревського не відповіла, що не відповідає дійсності. Адже Олександр Матвійович зберіг три листи Ганни Львівни, які публікуються у даній статті.

Авторка мемуарів згадує і про зустріч її з редактором журналу “Киевская старина” “В.П.Науменком, який також сказав їй, що “страницы “Киев. Стар.” для Вас открыты”. На це вона відповіла, що писати до журналу не буде, оскільки не бажає виступати “в карикатурній ролі “защитницы” роду”. До того ж вона не має для цього документів, які пропали в редакції. Але при цьому у мемуарах додає, що, маючи в той час працю М.С.Грушевського “Барское староство”, вона б і без тих документів довела б О.М.Лазаревському, що Берли не волохи, а подільські земляни – пани “без лапок”⁴².

Проте, у праці М.С.Грушевського йдеться лише про те, що у першій половині XV ст. на Поділлі був відомий рід Буцнів, родоначальником якого був Васько Буцня, землянин подільський. У нього були два сини: Сима і Берло⁴³. Проте Ганна Львівна не встановила, яке відношення мав Берло Буцня до роду Берлів.

Отже, причина гніву Г.Л.Берло була у тому, що О.М.Лазаревський поставив під сумнів древність і благородне походження роду Берлів. Це підтверджує і епізод розмови Ганни Львівни з П.Г.Житецьким у нього вдома, наведений у її мемуарах.

Павло Гнатович зустрів її “суворо і почав дорікати за листа до Лазаревського”, адже П.Г.Житецький і О.М.Лазаревський були приятелі. На його слова Ганна Львівна відповіла: “що б там не писав Лазаревський, а все ж таки Берли були пани, а не хами». Це розгнівало П.Г.Житецького і він з обуренням відповів: “Ага, дворянська кров заговорила”⁴⁴.

Більше вона з Житецькими не підтримувала ніяких стосунків, бо, як зазначено в її мемуарах, “вона нікому не прощала жадної образи і відкидала людину, яка ображала, як непотрібну річ”. Проте, коли П.Г.Житецький після тривалої хвороби помер в ніч з 4 на 5 березня (за ст.ст.) 1911 р., вона проводила небіжчика на кладовище і жалкувала за ним як за видатним українським діячем, хоча і продовжувала вважати себе ображеною⁴⁵.

Після написання мемуарів Г.Л.Берло прожила ще чотирнадцять років і померла, ймовірно, у Києві в 1942 р.

Свої листи до О.М.Лазаревського Ганна Львівна написала у 1899 р., коли працювала у київських гімназіях вчителькою російської мови. В листах вона наводить змістовні відомості до свого родоводу, розповідає про своє походження по прямій лінії від Данила Івановича Берла, бунчукового товариша, про його дружину Анастасію Берло, про їх сина Володимира, полкового писаря, про свого прадіда Пантелеймона Володимировича, у якого було четверо дітей: дві дочки і два сини: Іван і Антон. Син Антона – Лев був батьком Г.Л.Берло⁴⁶.

У першому листі Ганни Львівни йдеться також про передачу нею родинних документів до редакції журналу “Киевская старина” для автора статті про Переяславське духовне училище, яка готувалася до його ювілею. Серед них універсали гетьманів І.Скоропадського і Д.Апостола, а також лист дружини генерального обозного В. Борковського – Марії до дружини І.Берла – Ганни Мазапетовни⁴⁷.

У цьому ж листі Г.Л.Берло звертається до О.М.Лазаревського з непростими запитаннями. Так, вона зауважує, що початок статті вченого про рід Берлів написано у глумливому тоні, що автор статті знущається над давно померлими людьми, які прагнули довести “древность и благородство” хоча б і козацького роду. Вона виправдовує фальсифікацію документів для отримання дворянства своїми предками через те, що таким чином козацька старшина у нових політичних обставинах відстоювала свою гідність і рівноправність “с надменными великорусскими господами, севшими на шею козацкой старшине” та захищала своє майно⁴⁸.

Ганну Львівну обурювали у статті вченого про Берлів деякі вирази та висновки О.М.Лазаревського, вона відзначала також її “неприятельный” тон.

У другому і третьому листах до Олександра Матвійовича Г.Л.Берло заявляла про відмову від публікації своїх листів у журналі “Киевская старина”, оскільки не мала документальних доказів для захисту своїх предків. Проте, відзначала, що вчений ставиться до справи “пристрасно” і “несправедливо”, тому шкодить журналу, в якому являється одним з головних співробітників⁴⁹.

Вчений публічно відповів на листи Г.Л.Берло, не називаючи її імені у статті «Поминка предков», опублікованій у 1902 р. у журналі «Киевская старина». У ній зазначено, що у його житті був епізод “проявленій ревности потомков къ памяти своих

предков” у вигляді “пространного выговора на письме”. Автору листа було запропоновано висловити “свое оправдание печатно”, проте пропозиція не була прийнята, тому отриманий “выговор” вчений поклав у свій архів “на память потомкам”⁵⁰.

Оригінали листів Г.Л.Берло до О.М.Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Листи написані розбірливим почерком і добре збереглися. Вони публікуються за хронологічним принципом відповідно до часу їх написання. Авторські дати зазначені за місцем їх у автографі.

Текстові скорочення, за винятком повторень, розкриті у квадратних дужках із зніманням крапки. Примітки і коментарі подані після публікації тексту листів.

При публікації листів Г.Л.Берло повністю збережено мову, морфологічні та стилістичні особливості оригіналу тексту.

¹ Четыре письма жены полкового обозного Евдокии Сахновской к мужу. 1743–44 гг./ Пред. и публ. А.Лазаревского // Киевская старина. – 1891. – № 1. – С. 177–178; Герасименко Н.О. Епістолярні джерела у науковій спадщині О.М.Лазаревського // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип. 17. – С. 106–120.

² Л.А. Четыре письма О.М.Бодянского. 1855–58 // Киевская старина. — 1859. – № 11. – С. 447–450; Лазаревский А. Письмо Н.Костомарова // Киевская старина. – 1891. – № 9. – С. 478–479.

³ Лазаревська К. Листи Осипа Бодянского до Олександра Лазаревського (1854–1855) // Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 66–70; Житецький Г. Листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова // Україна. – 1927. – № 4. – С. 88–105.

⁴ Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 2. – С. 74–235; Листи Олександра Лазаревського // Там само. – С. 264–370.

⁵ Шевелів Б. Листи О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – К., 1928. – Частина історико-літературна. – С. 969–981.

⁶ Воронов В.І. Листи російського історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 2. – С. 630–641.

⁷ Семенцов М.В. Из эпистолярного наследия кубанского фольклориста А.Д.Бигдая (письма В.С.Гнилосирову, М.Ф.Комарову, А.М.Лазаревскому) // Книжное дело на Северном Кавказе: История и современность. Сб. ст. – Краснодар, 2004. – Вып. 2. – С. 387–395.

⁸ Отрывки из автобиографии Александра Матвеевича Лазаревского // Киевская старина. – 1902. – № 6. – С. 471–473; Герасименко Н.О. До історії дворянства роду Лазаревських // Український історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 199–206; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (Далі – ІР НБУВ). – Ф.1. – Спр. 68438. – Арк. 1; Спр. 68440. – Арк. 1.

⁹ Герасименко Н.О. Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 90–102.

¹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 68452. – Арк. 1; Спр. 68453. – Арк. 1 зв.; Спр. 68454. – Арк. 1,1 зв.; Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 2. – С. 309–311, 319.

¹¹ Про внесок О.М.Лазаревського у дослідження генеалогії козацької старшини та її перетворення на так зване «малоросійське дворянство» див.: Томазов В. Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела. (друга половина XVII – початок XXI ст.). – К., 2006. – С. 125–136.

¹² Листи Олександра Лазаревського. – С. 328–329.

¹³ Л.А. Два поддельных исторических документа // Киевская старина. – 1897. – № 5. – С. 61.

¹⁴ Листи Олександра Лазаревського. – С. 311.

¹⁵ Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов // Киевская старина. – 1899. – № 1. – С. 101–133.

¹⁶ Там же. – С. 101.

¹⁷ Там же. – С. 101–102.

- ¹⁸ Там же. – С. 102.
- ¹⁹ Там же. – С. 103–124.
- ²⁰ Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища (бывшей Переяславской семинарии) // Киевская старина. – 1889. – № 2. – С. 426.
- ²¹ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 5–6.
- ²² Берло Г. З минулого. Боришпільський пансіон і П.П.Чубинський // Україна. – 1927. – № 3. – С. 111, 112.
- ²³ Там само. – С. 112; ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 8; Архів Президії НАНУ. – Спр. 389/34. – Арк. 5.
- ²⁴ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 17–18.
- ²⁵ Там само. – С. 23–26.
- ²⁶ Герасимова Г.П. Ганна Берло (1859–1942) і київські науковці кінця XIX – початку XX ст. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2002. – Вип.6. – С. 33, 44.
- ²⁷ Герасимова Г.П. Педагогічна і наукова діяльність Ганни Берло (1859–1942) // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2001. – Вип.4. – С. 66–67; Берло А. Арсеній Берло, єпископ Переяславський и Бориспольский. Биографический очерк // ЧИОНЛІ. – К., 1904. – Кн. 18. – Отд. 2. – С. 3–14; То же. – К., 1904. – 56 с.
- ²⁸ Берло А. Указ. соч. – К., 1904. – С. 12–14.
- ²⁹ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 32–33.
- ³⁰ Там само. – С. 23–26
- ³¹ Там само. – С. 36.
- ³² Там само.
- ³³ Там само. – С. 58; Історія Академії наук України. – 1918–1923. – Документи і матеріали. – К., 1993. – С. 515; Архів Президії НАНУ. – Спр. 389/34. – Арк. 1–4 зв., 8.
- ³⁴ Берло Г. Спомини з мого життя (1870–1920 рр.): У 2-х частинах. – 1928 // ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – С. 40.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Лазаревский А. Из семейной хроники Берлов. – С. 105; ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 40–41.
- ³⁷ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 41–42.
- ³⁸ Там само. – С. 42–43.
- ³⁹ Там само. – С. 43.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Там само
- ⁴² Там само. – С. 43–44
- ⁴³ Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). – Львів, 1996. – С. 182.
- ⁴⁴ ІР НБУВ. – Ф. X. – № 16877. – Арк. 44.
- ⁴⁵ Там само. – Арк. 44.
- ⁴⁶ ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 67903. Арк. 1–12 зв.
- ⁴⁷ Там само.
- ⁴⁸ Там само.
- ⁴⁹ ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 67904. – Арк. 1, 1зв.; Спр. 67905. – Арк. 1.
- ⁵⁰ Л.А. Поминка предков // Киевская старина. – 1902. – № 3. – С. 158–162.

Додатки

№ 1

10 января 1899 года

Милостивый Государь
Александръ Матвѣевичъ!

Прочитавши статью Вашу въ 1-мъ номерѣ «Кіевской Старины» за нынешній годъ, озаглавленную «Изъ семейной хроники Берловъ»¹, я, принадлежа по происхожденію своему къ этому роду, считаю необходимымъ сказать Вамъ о томъ впечатлѣніи, какое статья Ваша произвела на насъ, оставшихся въ живыхъ потомковъ описываемаго Вами рода.

Я происхожу по прямой линіи отъ того Данила Ивановича Берла², о которомъ Вы въ конце Вашей статьи говорите, что онъ умеръ раньше своей матери – Анны Мазапетовны Берловой. Послѣ смерти Данила Берла, бывшаго бунчуковымъ товарищемъ, осталась жена его – «Анастасія Носенковна Данилова Берлова», какъ именуется она въ гетманскомъ универсалѣ, переданномъ мною черезъ Герасимовича Мищенко въ редакцію «Кіевской Старины» и утерянному кѣмъ-то, о чемъ я скажу подробнѣе дальше. У вдовы Данила – Анастасіи – было нѣсколько дѣтей, оставшихся послѣ смерти отца, какъ видно изъ того же универсала, малолѣтними. Въ нашемъ семейномъ архивѣ были документы, относящіеся къ сыну Данила – Владиміру Берлу, бывшему полковымъ писаремъ и жившему въ Вороньковѣ: это большею частью, различныя купчія на пріобрѣтавшіяся Владиміромъ Берломъ въ 1754 –мъ и друг[их] годахъ земли. Эти документы находятся у брата моего – Александра Львовича Берла³, живущаго въ г. Минскѣ, поэтому я Вамъ ихъ теперь не могу представить для доказательства сказанного мною. Могу только, если угодно, предложить Вамъ, какъ любителю малорусской старины, для прочтенія находящееся у меня письмо отъ 3-го февраля 1776 года Владиміра Берла сыну своему, а моему прадѣду Пантелеймону, «находящемуся въ городѣ Кременчугѣ ученику при университете» какъ адресовано письмо. У Пантелеймона Владиміровича было двѣ дочери и два сына – Иванъ и Антонъ. Младшій – Антонъ, родившійся въ 1794-мъ году, служилъ въ Дворянскомъ полку, вышелъ въ отставку поручикомъ и умеръ въ Вороньковѣ (документы объ отставкѣ его и проч[ее] также находятся у брата моего)⁴. Сынъ Антона – Левъ – былъ мой отецъ⁵. Нѣсколько лѣтъ назадъ, когда въ «Кіев[ской] Старине» должна была появиться статья по поводу юбилея Переяславского духовнаго училища, основаннаго Арсеніемъ Берломъ⁶, я, по просьбѣ Фед[ора] Гер[асимовича] Мищенко, отдала въ редакцію «Кіев[ской] Старины» нѣкоторые документы, относящіеся къ Берламъ. Среди этихъ документовъ, кромѣ универсаловъ Скоропадскаго⁷, Апостола⁸ и друг[их] находилось интересное, по моему мнѣнію, въ стилистическомъ отношеніи собственноручное, повидимому, письмо жены генеральнаго обознаго Василя Борковскаго⁹ «своей велце любимой сватовой Аннѣ Мазапетовнѣ Берловой»¹⁰, написанное изъ Чернигова въ отвѣтъ на письмо Анны Мазапетовны изъ Переяслава.

Сообщаю отрывокъ изъ этого письма: «А же изволишь В[аша] Милость Мосцѣ Пань листомъ своимъ объявляти, что Преосвященный его милость Иоаннь отецъ Епископъ Переяславскій властію своею начатій Актъ веселній дому Вашей Милости Мосцѣ Паней з домовствомъ моимъ благословить совершати, толко бѣ и отъ Консисто́ріумъ Чернѣговскаго взяти мнѣ позволенне на оноє, якую волю Его Преосвященства объявляла я у Консисто́ріумъ Чернѣговскомъ, тежъ и Консисто́ріумъ Чернѣговское на волю его Преосвященства полагается «и т[ак] д[алее]. Подписано это письмо: «естемъ В[ашей] Милости Мосцѣ Паней вся добра* зичливая сватовая «Марія Василіева Борковская обозная Енералная». Какъ это ни странно, но переданные мною документы, имѣющіе если не историческое, то семейное значеніе, утеряны кѣмъ-то въ редакціи «Кіев[ской] Старины», такъ какъ Вл[адимир] Пав[лович] Науменко¹¹ на просьбу мою возвратитъ ихъ сказалъ, что документы не разысканы. Не моя вина поэтому, если я въ настоящее время не могу документами доказать вѣрность сказанного мною. Считаю же нужнымъ занять Ваше вниманіе сообщеніемъ этихъ свѣдѣній, не имѣющихъ, конечно никакого историческаго значенія, для того, чтобы Вы не отказали мнѣ въ правѣ, какъ оставшейся въ живыхъ представительницѣ описываемаго Вами рода, задать Вамъ слѣдующіе вопросы:

1) Неужели Вы, уважаемый авторъ, считаете достойнымъ серьезной исторической статьи тотъ издѣвательскій тонъ, въ какомъ написано начало Вашей статьи «Изъ семейной хроники Берловъ»?

2) Если стремленіе козацкой старшины зачислять себя въ «дворянство» кажется Вамъ достойнымъ глумленія, то неужели Вы, человекъ, интересующійся исторіей малорусскихъ родовъ, находите умѣстнымъ въ исторической статьѣ издѣвательство надъ давно умершими людьми, стремившимися доказать древность и благородство своего хотя бы и козацкаго рода? Для человека, интересующагося малорусской стариной и исторіей малорусскихъ родовъ, по моему мнѣнію, должны бы казаться достойными осужденія не тѣ, которые имѣли притязанія «досягать до римлянъ», доказывая древность своего рода, а напротивъ, такіе потомки ихъ, которые, подобно мнѣ и брату моему, не заботились о сохраненіи, быть можетъ цѣнныхъ въ историческомъ и бытовомъ отношеніи семейныхъ документовъ. Объ историческихъ фактахъ не всегда можно судить съ современной намъ точки зрѣнія. Можетъ быть, то, что кажется намъ теперь смѣшнымъ чванствомъ, нелѣпыми домогательствами, было въ описываемое Вами время, при измѣнившихся политическихъ обстоятельствахъ, желаніемъ отстоять свое достоинство, свою равноправность съ надменными великорусскими господами, сѣвшими на шею козацкой старшинѣ. Въ то смутное въ правовомъ отношеніи время, когда сильный пользовался случаемъ, чтобы захватить имущество слабого, когда имущество вдовъ, оставшихся съ малолѣтними дѣтьми, захватывалось сосѣдями и другими лицами, часто приходилось обращаться къ уряду съ просьбами о «протекціи и оборонѣ», - и то, что кажется намъ въ настоящее время кляузничествомъ и

* У текстѣ синім олівцем авторка листа дописала: «всякого добра», а у примітці зазначила «или всего добраго».

попрошайничаньем, может объясняться чувством самосохранения, похвальным желанием отстоять свои права, не дать себя проглотить. Говорю об этом потому, что в статье Вашей чувствуется тот высокомерно-презрительный тон, какой были у московских историков по отношению к «черкасским людишкам».

3) Разве Вы навели где-нибудь справки о Берлах, оставшихся в Литве, ополячившихся, а затем принявших двойную фамилию (о чем Вы могли бы привести некоторые справки хотя бы в Киевском центральном архиве)? Если же Вы, как можно видеть из Вашей статьи, таких справок не навели, то на каком основании Вы называете тех Берлов «мифическими». На каком основании Вы говорите, что Берлы сочинили сказку о происхождении своей фамилии, «смысла рассказывали о своем древнем благородстве «и, помня о своем волошском происхождении «присвоили себе герб Молдо-Валахии»? Где доказательства взводимых Вами на Берлов обвинений во лжи и «присвоениях». Обвинения с Вашей стороны бездоказательны, но зато, действительно, смысля: ведь мертвых обляпать грязью не трудно.

4) Наконец – 4-е – и самое для меня важное, – то, что, главным образом, побудило меня написать Вам письмо. На странице 102-й в своей статье Вы говорите: «в конце 18-го в. Берлы многое забыли из жизни своих «дедов», а о многом не хотели вспоминать». Что забыли? О чем не хотели вспоминать? Всякий беспристрастный читатель, прочитавши Ваш некрасивый намек, подумает: «Хороши, видно, были гуси! Должно быть, воры, грабители, а может быть, и кой-что похуже». Между тем ни из Вашей статьи, написанной, Бог весть почему, в неприязненном тоне даже по отношению к такому безупречному историческому деятелю, как Арсений Берло¹² (биографические сведения об Арсении у меня собраны с достаточной полнотой на основании имеющихся в Киеве исторических данных, включая в число источников и историю Соловьева¹³, где приведено письмо Арсения к императрице Анне Иоанновне¹⁴, дающее понятие о характере этого деятеля), ни из наших семейных преданий нельзя вывести ничего грязного или позорного, о чем Берлам в конце 18-го века не хотелось бы вспоминать. В 18-м веке Арсений Берло тратит свои средства на устройство Переяславского училища¹⁵; брат его, а мой прапрадед – Данило – гетманским универсалом (утраченным редакцией «Киевской Старшины») назначается при проходе московских войск через Украину комиссаром, «дабы войско жадных обид жителей не чинило». Такое отношение со стороны властей к Данилу свидетельствует об известном доверии и уважении к нему. О выходе предков из Волоцины Берлы не скрывают. О своем козацком происхождении, а также и о заслугах войску Запорожскому Берлы упоминают почти во всех своих «супругах». Земли и имущество приобреталось Берлами или посредством покупки (некоторые купчая и до сих пор сохранились), или посредством браков, что в обычае и до настоящего времени не только у так называемых «знатных», а и у незнатных родов, или, наконец, посредством пожалования за «верно радостельную войсковую службу», о чем свидетельствует целый ряд гетманских универсалов, частью утраченных редакцией «Киевской

Старины», частью находящихся у меня и у моего брата. Вы предполагаете, что «Томара,¹⁶ повидимому, очень благоволил к Берлу, так как в июнѣ 1715 года выдалъ ему актъ, которымъ увольнялъ крестьян Берла, посаженныхъ имъ на скуплѣ, отъ общественныхъ повинностей», и объясняете выдачу такого акта «благоволеніемъ» Томары к Берлу. Вамъ не достаточно для объясненія выдачи такого акта приводимого Вами же этого официальнаго документа, въ которомъ Томара мотивируетъ свое исключительное распоряженіе «респектомъ знатныхъ услугъ его п.Берла въ полку нашомъ и во всемъ Войску Запорозкомъ ронячихся зъ давнихъ лѣтъ», - Вы дѣлаете еще не имѣющее достаточныхъ основанийъ предположеніе объ особой милости Томары к Берлу, которою, будто-бы, и объясняются различные утвердительные акты на маестности его. Вамъ же, какъ историку-специалисту, не слѣдовало бы игнорировать извѣстный исторический фактъ, который при менѣ тенденціозномъ отношеніи к дѣлу долженъ бы, кажется, навести Васъ на предположеніе иного рода. Привожу для Васъ слѣдующую справку изъ Истории Малороссіи Маркевича¹⁷, т.2-й, стр.410: «Мазепа¹⁸ узнавъ о доносѣ Кочубея¹⁹ на него, посланномъ черезъ Никанора и Яценка, немедленно отправилъ къ царю Петру письмо изъ Фастова 24 –го февраля 1708 года. Съ письмомъ своимъ онъ отправилъ къ Петру полковника Стародубскаго Ивана Ильича Скоропадскаго, судью полкового стародубскаго Ивана Романовскаго, судью полкового переяславскаго Ивана Бырла и канцеляриста войскового Данила Болбота, но посланцы Мазепы разѣхались съ царскимъ къ нему курьеромъ».

Согласитесь, что Мазепа въ страшную для себя минуту не послалъ бы къ Петру для объясненій и оправданій людей ничтожныхъ, пользовавшихся нѣкоторымъ значеніемъ – только благодаря чьей бы то ни было милости. Оканчивая письмо къ Вамъ, позволяю себѣ спросить Васъ: скажите по совѣсти, умѣстны ли тѣ оскорбительныя предположенія и некрасивыя намеки, которые Вы дѣлаете по отношенію къ Берламъ въ Вашей статьѣ*. Исторія, какъ Вамъ, конечно, извѣстно, требуетъ въ обращеніи съ фактами и въ освѣщеніи ихъ осторожности и безпристрастія. Берлы, о которыхъ Вы пишете въ издѣвательскомъ тонѣ, мертвы и защитить себя не могутъ. Потомки ихъ, за неимѣніемъ живыхъ или писанныхъ свидѣтельствъ, не всегда въ состояніи отвѣтить, какъ должно, на взводимыя Вами обвиненія. Но человекъ культурный, съ развитымъ чувствомъ собственнаго достоинства, долженъ уважать это достоинство и в другихъ.

Sapienti sat.

Прошу извинить, что отняла у Васъ время чтеніемъ моего письма, и надѣюсь, что присущая серьезному писателю авторская добросовѣстность подскажетъ Вамъ какъ исправить Вашъ, по всей вѣроятности невольный грѣхъ по отношенію къ ни въ чемъ передъ Вами не повиннымъ представителямъ описаннаго Вами бѣднаго, совсѣмъ не историческаго рода.

Съ истиннымъ уваженіемъ имѣю честь быть Вашею, Милостивый Государь, покорнѣйшею слугою

* Стран[ицы] 101-я, 102-я, 103-я, 111-я (12-я строка), 116-я, 118-я (4-я и 5 стр.), 119-я (4, 5, 6, 7, 8, 9-я стр., 121-я (11, 12, 13, 14, 15, 16-я стр.). – Примітка авторки листа.

Анна Берло

P.S. Документъ, приводимый Вами въ началѣ Вашей статьи (стр.101-я и 102-я) у меня въ копіи читается нѣсколько иначе: «Пишутъ авторы Окульскій²⁰ и Нѣсецкій²¹ въ гербугѣ на листу тринадцатомъ» и т.д. почти так же, какъ и въ цитируемомъ Вами документѣ, а оканчивается такъ: «По выходѣ же въ Россію были Иван Берло – полковникомъ Стародубовскимъ², Иван Берло – сотникомъ Вороньковскимъ и судьей полковымъ переяславскимъ, Ивановъ же сынъ Данило – бунчуковымъ товарищемъ, Даниловъ сынъ Владиміръ – молороссійскимъ полковымъ писаремъ, а сего послѣдняго сынъ – Матвѣй Берло». Какъ видите, свѣденія объ этихъ Берлахъ, вышедшихъ въ Россію, въ цитируемомъ мною документѣ вѣрны, и видно, что прадедъ мой, ходатайствуя объ утвержденіи своего рода въ дворянствѣ, хорошо помнилъ то, что относилось къ жизни его и дѣдовъ».

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.67903. – Арк.1-12 зв. – Автограф.

№ 2

Милостивый Государь
Александръ Матвѣевичъ!

Очень благодарна Вамъ, что вы любезно предоставляете мнѣ право оправдывать моихъ предковъ отъ взводимыхъ Вами на нихъ обвиненій. Но я заявила Вл[адимиру] Павл[овичу] Науменку, что въ полемику съ Вами я вступать не намѣрена. Предоставить Вамъ право печатать выдержки изъ моего письма къ Вамъ также не могу, такъ какъ письмо мое къ Вамъ не предназначалось для печати. Если позволите, я обращусь сама къ Вл[адимиру] Пав[ловичу] Науменку съ письмомъ, въ которомъ изложу то, что найду возможнымъ предложить къ печати. Думаю, что Вы, какъ главный редакторъ «Кіев[ской] Старинъ» въ настоящее время, ничего не будете имѣть противъ этого.

Съ истиннымъ уваженіемъ имѣю честь быть Вашею покорнѣйшею слугою.

А.Берло.

20-го янв[аря] [18]99 г.

Тарасовская,12

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.67904. – Арк.1, 1 зв. – Автограф.

№ 3.

22-го янв[аря] 1899 г.

Милостивый Государь
Александръ Матвѣевичъ !

Переговоривши съ Вл[адимиром] Пав[ловичем] Науменкомъ, я рѣшила изъ нежеланія подвергаться дальнѣйшимъ съ Вашей стороны издѣвательствамъ и трепать свое имя, не переносить моихъ неудовольствій противъ Васъ на страницы Вашего журнала. Не имѣя фактическихъ, документальныхъ данныхъ, какъ Вамъ извѣстно изъ моего письма, для опроверженія всѣхъ вашихъ обвиненій, я не желаю

слідувати Вашему прикладу і виводити положення или изъ собственныхъ предположеній, или изъ аналогій, такъ какъ такого метода не признаю ни научнымъ, ни умственнымъ въ данномъ случаѣ. Могу только добавить къ сказанному мною, что, относясь такъ пристрастно, несправедливо къ дѣлу, какъ вы относитесь, Вы вредите и тому журналу, въ числѣ главныхъ сотрудниковъ котораго состоите.

Съ истиннымъ уваженіемъ имѣю честь быть Вашею покорнѣйшею слугою.

Анна Берло.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67905. – Арк.1, Изв. – Автограф.

¹ Лазаревский А.М. Из семейной хроники Берлов (1672-1805) // Киевская старина. – 1899. – № 1. – С.101–133.

² Данило Іванович Берло, бунчуковий товарищ, син Івана Берла і Ганни Мазапетовни Берло. – Див.: Лазаревский А.М. Указ.соч.- С.118-121.

³ Олександр Львович Берло – брат Ганни Львівни Берло. Навчався у Київському університеті, але не закінчив його. З 1 червня 1888 р. працював у різних установах. З 1 жовтня 1901 р. земський начальник 3 дільниці Мозирського повіту Титулярний радник (1902).- Див.: Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1908. – Т.1 (А-Д). – С.53.

⁴ Про службу Антона Пантелеймоновича Берло у Дворянському полку і про його відставку йдеться у праці В.Л.Модзалевського. – Див.: Малороссийский родословник. – Т.1. – С.53.

⁵ Лев Антонович Берло навчався у 2-ій київській гімназії, помер 6 грудня 1863 р. – Див.: Модзалевский В.Л. Указ.соч. – С.53.

⁶ Йдеться про статтю П.Левицького про історію створення і діяльності Переяславського духовного училища та семінарії. – Див.: Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища (бывшей Переяславской семинарии) // Киевская старина. – 1889. – № 2. – С.424-444.

⁷ Скоропадський Іван Ілліч (1646-1722) – військовий та державний діяч, гетьман Української козацької держави (1708-1722). – Див.: Гуржій О.І. Гетьман Іван Скоропадський. – К., 1998. – 207 с.

⁸ Апостол Данило Павлович – військовий та державний діяч, гетьман Української козацької держави (1727-1734). – Див.: Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734). – Авгсбург, 1948. – 192 с.

⁹ Борковський Василь Каспарович (1640–1702) – вибільський сотник Чернігівського полку (1668), чернігівський полковник (1669–1686), генеральний обозний (1687-1702). Володів селами і містечками, один з найбагатших і найвпливовіших людей в Україні. Похований в Чернігівському Єлецькому монастирі. – Див.: Лазаревский А. Генеральный обозный Василий Каспарович Борковский.(р.1640–1702) (К портрету) // Киевская старина. – 1894. – №3. – С.530–536.

¹⁰ Ганна Мазапетовна Берло – третя дружина Івана Берло –воронківського сотника Переяславського полку (1696-1706) і переяславського полкового судді (1707–1711). Лазаревський вважав, що вона, ймовірно, була дочкою російського майора Костянтина Мазапети, який служив у Чернігівському гарнізоні. І.Берло одружився з нею 1692 р. і прожив 20 років до своєї смерті, яка трапилася у 1717 р., наживши значні маєтності. – Див.: Лазаревский А.М. Из семейной хроники Берлов (1672–1805). – С.106.

¹¹ Науменко Володимир Павлович – (1852–1919) – український громадський і політичний діяч, педагог, філолог, етнограф. Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1873). Викладав у гімназіях Києва і у Кадетському корпусі. У 1906–1914 рр. – директор гімназії. Член «Старої громади» (З 1874 р.), наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, дійсний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Редактор (1897–1906) та видавець (1902–1906) журналу «Киевская старина», 1907 р. – редактор-видавець журналу «Україна». Один із засновників Українського наукового товариства в Києві. Автор статей з питань української літератури і мови, опублікованих переважно у журналі «Киевская старина». Один із фундаторів і голова Української федеративно-демократичної партії, автор її програми. Був членом Центральної Ради та міністром освіти в уряді гетьмана П.Скоропадського (1918) На початку

1919 р. працював в Українській академії наук. Трагічно загинув у роки громадянської війни, розстріляний більшовиками.

¹² Арсеній Берло – архидиякон Київської митрополії (1717), архимандрит Києво-Межигірського монастиря (1722–1729), могилівський (1729–1733) та переяславський і бориспільський єпископ (1733–1744). Помер 7 червня 1744 р. – Див.: Лазаревский А. Указ.соч. – С.101–116; Берло А. Арсеній Берло, єпископ переяславський и бориспольський. – К., 1904.– 56 с.

¹³ Соловійов Сергій Михайлович – (1820–1879) – російський історик, член Петербурзької Академії наук (1872). Народився в сім'ї священика, закінчив Московський університет (1842). Магістр (1845), професор (1847), декан історико-філологічного факультету (1864–1870), ректор (1871–1874) Московського університету. Автор «Истории России с древнейших времен» у 29 томах та інших праць, написаних на значній джерельній базі. Тому праці зберігають своє наукове значення до наших днів.

¹⁴ Анна Іоанівна (1693–1740) – російська імператриця (1730–1740). По смерті гетьмана Д.Апостола (1734) ліквідувала гетьманат, а владу передала Правлінню гетьманського уряду, який складався з російських і українських урядовців на чолі з князем О.Шаховським.

¹⁵ Арсеній Берло не витрачав власні кошти на облаштування Переяславського духовного училища. Приміщення – чотири будинки, були подаровані настоятелем Києво-Печерської лаври Іларіоном Негребецьким. Вони були зведені у Переяславі монастирськими послушниками і причетниками. Для матеріальної підтримки учнів училища єпископ Арсеній наказав скласти опис прибутків церков і духовенства єпархії і відповідно до них духовенство поставляло до училища продукти, або гроші. – Див.: Левицкий П. Прошлое Переяславского духовного училища (бывшей Переяславской семинарии) // Киевская старина. – 1889. – №2. – С.425–426.

¹⁶ Йдеться про переяславського полковника Степана Томару (1706–1715). – Див.: Лазаревский А. Люди старой Малороссии. – №9. Томары // Киевская старина. – 1885. – №5. – С.14–20.

¹⁷ Маркевич Микола Андрійович (1804–1860) – український історик, етнограф і письменник. Автор «Истории Малороссии» (Т.1–4, М., 1842; Т.5. – М., 1843), збірки поезій «Украинские мелодии» та інших праць. Науковий інтерес становить зібрана Маркевичем унікальна колекція документів і рукописних книг з історії України кінця XVI–XVIII ст., яка зберігається у відділі рукописів Державної бібліотеки Російської федерації (м.Москва). – Див.: Косачевская Е.М. Н.А.Маркевич. – 1804–1860. – Л., 1987. – 284 с.

¹⁸ Мазепа Іван Степанович (бл.1640–1709) – український гетьман (1687–1709). – Див.: Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк, Париж, Торонто, 2001. – 464 с.

¹⁹ Кочубей Василь Леонтієвич – генеральний писар та суддя – Див.: Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий (В.Л.Кочубей) Мазепа и М.Кочубей // Русский архив. – 1876. – №3. – С.438–455.

²⁰ Окольський Ш. – польський генеалог, автор тритомного гербовника «Опис Польщі», який містить велику кількість фантастичних відомостей, що не витримують історичної критики. – Див.: Томазов В.. Генеалогія козацько-старшинських родів. – К., 2006. – С.17.

²¹ Несецький К. – польський генеалог, автор чотиритомної праці «Корона Польська», виданої у Львові у 1728–1747 рр. П'ятий рукописний том зберігається у зібранні Оссолінських. Найбільш відоме десяти томне видання гербовника К.Несецького, здійснене Я.Н.Бобровичем у 1839–1845 рр. під назвою «Гербовник Польський». Досягненням гербовника К.Несецького є критичне ставлення до легенд і переказів, якими були переповнені родоводи польської аристократії та використання матеріалів родових архівів. – Див.: Томазов В. Назв. праця. – С.17.

² Відомості, наведені в листі Г.Л.Берло, про те, що Іван Берло займав посаду стародубського полковника не відповідають дійсності. У списках стародубських полковників його ім'я не значиться. – Див. Панащенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.). – К., 1997. – С.57.